

Bod Péter Ákos,
a Magyar Tudományos Akadémia doktora,
a Budapesti Corvinus Egyetem egyetemi tanára

E-mail: petera.bod@uni-corvinus.hu¹

A MAGYAR LOKOMOTÍVOT HIÁBA FÚTIK FEL

Az európai kormányok az utóbbi évek akut válságain túlvergődve – az uniós intézményekkel együtt – új haladási irányokat keresnek. A technológiai, geopolitikai feltételekben és a hazai viszonyokban zajló változások nálunk is megkövetelik az irányváltást. Kormánykörökben azonban újra terjed az államilag serkentett növekedés ideája, holott a kialakult gazdasági szerkezetben a többletráfordítások hozama csökken. A korábbi metafora – pannon puma – helyett gazdaságunknak ma találhatóbb megjelenítője lehetne a gőzmozdony, amely akkor sem halad gyorsabban, ha több fűtő több szén lapátol a kazánba. Egyébként is már rég váltót kellett volna állítani.

Egyazon kihívásra többféle válasz adható

A világban zajló szimultán változásokra az elterjedt elnevezés a polikrízis lett. Ahhoz hasonló, amit a fogalom takar, térségünkben egy nemzedék többször is átélt: például sokrétű válságot hozott a rendszerváltozás, majd 2008-ban a globális és az annak nyomán kialakult belföldi pénzügyi krízis. A mai fejlemények értelmezésében is segítségünkre lehet a transzformációs válság és a pénzügyi krízis, valamint a rákövetkező politikai szerkezetváltás néhány tanulsága. Így az, hogy az 1989–1990-es fordulat térségünk társadalmait a közös fennhatóság alatt eltöltött évtizedek ellenére sem érintette egyformán, és a válságra adott reakciók sem voltak ugyanazok. A magyar politika az örökölt súlyos eladósodottság elemzése alapján a külső tőkebevonás és piaci liberalizálás mellett döntött, vállalva a struktúraváltásokkal járó megrázkódtatást. Ezzel Magyarország egy időre termelékenység, modernitási versenyelőnyre tett szert a térség nehezebben megnyíló gazdaságaival

¹ ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3094-8586>

<https://doi.org/10.47630/KULG.2024.68.1-2.21>

szemben. Az anyagi, pénzügyi infrastruktúra és a piaci intézményrend fejlődését tekintve is felülmúlta a térségi szintet az első évtizedben.

A 2008-as pénzügyi válság nyomán a térségben ismét cselekvési kényszer állt elő, amely nyomán a döntéshozók megint különféle következtetésekre jutottak. Minálunk a 2010-es választáson alkotmányozó parlamenti többséget szerezve példátlan döntési szabadsághoz jutott az új kormány. Az előző évek válságából és a hazai folyamatokból levonta a következtetést, meghirdette a külső pénzügyi köröktől való függetlenedést, fellépett a Nemzetközi Valutalappal, a brüsszeli bürokráciával, a korábbi hazai gazdasági elittel szemben. Az azóta megszakítatlan hatalmi rendszerben folyamatosan nő az állam jövedelmet és vagyont újraelosztó aktivitása. Szerepe immár az ázsiai fejlesztő államéra hasonlít, csak hogy az ország az Európai Unió tagja, annak keleti peremvidékére jellemző aspirációkkal és adottságokkal.

A mai gazdaságpolitikai dilemmák felől nézve kritikusan fontosnak gondolom az újraiparosítási program elindítását, egész szakterületek kivonását a versenyszabályozás alól, a szelektív állami beavatkozások megszorodását. A magyar különút értelmezése, minősítése nehéz feladat elé állítja az elemzőket. Összehasonlító elemzések szerint beleillik a populizmus meglévő, sőt erősödő nemzetközi irányzatába (lásd például Benczes, 2021). Magam az államháztartás méretén és a kiadások funkcionális szerkezetén mutattam be a rendszer sajátos logikáját: feltűnő, hogy az újraelosztásban folyamatosan csökken a jóléti kiadások (nyugdíj, munkanélküli és szociális ellátás, egészségügy) aránya, vagy más megfogalmazásban, a humán tőke termelését és megőrzését szolgáló közpolitikák leértékelődnek. Erősen megnőtt viszont az állam és a politikailag bekötött tőkécsoportok vagyonnövekedését szolgáló gazdasági célú kiadások hányada. Legfőképpen pedig kiugró az identitáspolitikai területek (vallás, kultúra és benne a sport, közmédia) dotálása – a mozdony sípjába bőven jut a gőzből (Bod, 2023).

A szuverenitási elvű politikálást és az EU magjának értékrendjétől eltérő, egyéb politikai tendenciát követő országokban (a 2023-as választás előtti Lengyelországban, a populistának minősített Robert Fico kormányzása alatt Szlovákiában) sehol nem nyomta el olyan mértékben a versenygazdasági jelleget a centralizáltság és átpolitikáltság, mint Magyarországon. A kialakult magyar helyzet immár alapjellemzőkben tér el nemcsak a balti, szlovén esettől, de a történelmi és földrajzi okokból természetes összehasonlítási keretet jelentő három visegrádi társunkétól is. Feltehető, hogy ez a magyar sajátosság egészében véve hátrány a polikrízis után, a mostani, gyors alkalmazkodást igénylő újraindulás idején.

A fejlődési pályák szóródása különös, hiszen három évtized alatt a térség – immár az EU keleti peremvidékeként – szorosan beépült az európai munkamegosztási rendbe és „visszatért Európába”. Kelet-Közép-Európa fejlettségben, gazdasági súlyban hozzámérhető a déli perifériához, holott az már az 1980-as évektől része az integrációnak. A legújabb geopolitikai változások, főként az orosz birodalmi törekvések a keleti peremvidéket stratégiai, politikai és gazdasági vonatkozásban még inkább felértékelik. A veszélyek mellett kihívások és ígéretes feladatok várnak a térségre; példaképp utalhatunk a lehetséges ukrajnai szcenáriókból Lengyelországra, Romániára és másokra háruló biztonságpolitikai, hadiipari, infrastrukturális, gazdaságfejlesztési következményekre.

Vezet-e út a peremről a centrumba?

Ám okkal szerepel itt a térségre „az EU keleti peremvidéke” megnevezés, amely szerves tényezője a négyszázötven millió lakosú integrációs közösségnek, globális értelemben része a fejlett Nyugatnak, ám a sokadikként elnyert tagság bonyolult jogi, politikai, gazdasági kötöttségekkel is jár. Sőt a perifériás létből olyan társadalomlélektani, aspirációs hatások is fakadnak, amelyeket a politikai tényezők modernizációs erővé kanalizálhatnak, ám a peremvidéki ressentiment a sérelmi politizálás eszközévé is válhat.

Az előbbi, a nyugatosodásra mozgósítást leginkább a valamikori Szovjetunióból kiszakadt balti térség példázza, ahol erős társadalmi egyetértés alakult ki az uniós csatlakozás, a NATO-tagság, az euró mielőbbi átvétele, az európai maghoz való közeledés dolgában. Az utóbbira pedig a mai Magyarország a példa: a kormány a „Brüsszel” által megszemélyesített idegen elittel, a fejlettebbekkel szemben határozza meg a politikáját.

Az ideák, a politikai narratívák közötti nagy szóródás ellenére közös tény a térség minden országának európai integráltsága, gazdasági beágyazottsága. Függséget is mondhatnánk, de mind a politikai, mind a gazdasági viszonyokat jobban leírja az interdependencia, vagyis a kölcsönös függés. Az pedig idővel sokat alakul; ma például jóval nagyobb a térségünk súlya a német gazdasági életben, mint harminc éve volt. 2000 óta talán a térség a világ leggyorsabban felzárkózó régiója, noha – és ez lényeges distinkció – a méltányos társadalom építése, a szociális felzárkózás elmaradt a gazdaságitól (Székely, 2023).

A kölcsönös függések mértékén kevésbé, de tartalmán bizonyos fokig képes változtatni egy-egy tagország gazdaság- és társadalompolitikája. A 2010 utáni magyar

gyakorlat ebben is igen sajátos, hiszen domináns párt uralja a formailag többpárti törvényhozást, befolyása alatt tartja a potenciális ellensúlyi intézményeket (Állami Számvevőszék, Magyar Nemzeti Bank, Gazdasági Versenyhivatal, Költségvetési Tanács). A döntések a politikai centrumban születnek, így másodlagossá válnak az egyébként tagolt értékrendű társadalom preferenciái, legyen szó például az euróátvétel kétharmados társadalmi támogatottságáról, általában az európai uniós tagság még mindig döntően pozitív megítéléséről. Ilyen viszonyok között a gazdaságpolitikai irányokat latolgató elemzők a mérhető társadalmi preferenciák és üzleti folyamatok helyett a hatalmi centrum belső mozgásaival és konfliktusaival kénytelenek foglalkozni.

Az extenzív növekedés csökkenő hozama

Van azonban egy vonatkozás, amely alapul szolgálhat a gazdaság lehetséges mozgási irányainak előrejelzéséhez: a kialakult gazdaság szerkezet. Az egy alkalmazottra jutó munkatermelékenység 2010 és 2022 között összesen 16 százalékkal nőtt – csaknem fele a 2000 és 2010 közötti növekedésnek, és sokkoló a lengyel vagy román 40 százalékos, a balti hármak 30 százalékos adatához mérve. Feltűnő, hogy a magyar gazdaság energiaigényessége (az egy euró érték előállításához szükséges energiafelhasználás) valaha kedvezőbb volt a visegrádi átlagnál, de itt is relatív visszacsúszás következett be (MNB, 2022). Évek óta magas a beruházási ráta, ami a kormány önértékelésében a pozitívumok között szerepel, holott azt jelzi, hogy a gyenge-közepes outputbővülés tökeigényes szerkezetben megy végbe.

Ezek a fontos minőségi indikátorok egybehangzóan erőforrás-igényes növekedési pályát írnak le, amelynek kialakulása nem külső kínálati tényezőknek tulajdonítható; inkább a 2008-as válságra adott sajátos ideológiai választ és a centralizált államszervezetet tartom ezért felelősnek, amely a nagy állami és félállami projekteket preferálja. A tőke-, anyag- és létszámgényes szerkezetet tovább erősítette – különösen 2015 után – a külföldi nagybefektetők (FDI) bőséges állami támogatása. De szerkezetet konzervált a deficites költségvetés és a laza monetáris politika mixtúrája is, amelynek szakmai referenciáját a „high pressure economy” más viszonyokra ki dolgozott és alkalmazott ideája adta.

Ilyen háttérrel került be Magyarország a rendkívüli időszakba; 2020 tavasza hosszú üzleti ciklust szakított meg. A hatalmi szerkezet rendszerré szilárdult, amelyben a politikáé a primátus: a gazdaságról a politikai logika szerint születik döntés. Nos, a járvány, az újraindulási infláció, a geopolitikai kockázatok miatti zavarok ke-

zelésében a hierarchikus döntéshozatal akár előny is lehetne. A rekordméretű pénzügyi romlás, a térségi átlagtól elmaradó termelési teljesítmény, a pénzügyek nagy fokú volatilitása azonban ismét megmutatta a túlcentralizált rendszerek gyengeségét.

Ezzel 2024-re marad az államháztartási hiány négyéves sorozatának korrigálása, az egyensúlyi viszonyok stabilizálása. Mivel közviszonyaink legfőbb specifikuma a kormányzati (kormányfői) döntési szabadság maximalizálásának szándéka, a hitelminősítői leértékelésnek, az Európai Bizottság többlethiány-eljárásának elkerüléséhez szükséges újabb stabilizációs epizód politikai erővel megoldható. Mérsékelné az inflációban, a fizetésiméreg-romlásban, a minőségi munkaerő hiányában megmutatkozó egyensúlyromlásokat, amelyek egyébként természetes következményei annak, ha a nagynyomású gazdaságpolitikával merev struktúrában kísérleteznek.

Ilyen stabilizációkra volt már példa. A korábbi Orbán-kormányok hoztak gyors kiigazító intézkedéseket, hogy ne szoruljanak IMF-hitelekre, vagy hogy betartsák a háromszázalékos uniós deficitkorlátot. Ám ezekből az epizódokból nem olvasható ki makrogazdasági prudencia, tartós egyensúlyra törekvés. A 2020 előtti „aranykori” években is deficités maradt az államháztartás, mert a kormányfő hallgatott a nagynyomású gazdaság remélt előnyeire ecsetelő hangadókra. A járvány évében mihelyst felfüggesztették az EU-s intézmények a háromszázalékos deficitszabály alkalmazását, rögtön kétszeresére ugrott a hiányhányad, és négy éven át úgy is maradt, jó és rossz konjunktúrától függetlenül.

Másfelől a 2023-as recesszióval a háta mögött a politikai vezetés ismét fogékonyra válhat a gyorsítást sürgetők javaslataira – mindaddig, amíg belső vagy külső korlátok fel nem lépnek. Azok azonban jönnek, hiszen az immár évtizedes allokációs gyakorlat („iparpolitika”) nyomán kialakult gazdasági szerkezetben az outputnövelés jelentős erőforrásigényt generál. A munkaerő iránti többletigény a demográfiai helyzet, a munkaerőpiac területi, szakmai, készségügyi jellemzői miatt jórészt csak vendékmunkásokkal elégíthető ki, ami társadalmi ellenérzéseket válthat ki. A többlet-energiaigény hamar fizikai és/vagy pénzügyi korlátokba ütközik. A növekedéshez szükséges többlettőke részben talán bevonható további FDI-ból, ám a most futó projektek tovább merevítik az említett szerkezetet, és érdemben nem növelik a rezsiköltségek jövedelmeit.

Nehéz megmondani, hogy egy gyorsítási kísérlet pontosan mikor és melyik korlátba ütközik elsőként. Valószínű, hogy a 2024-es választásokat követően a kormány kénytelen legalább részleges költségvetési szigorításba fogni. Így is bizonyára elindul az év második felében az uniós többlethiány-eljárás. A költségvetési szűkösség

logikailag kizárja, hogy az FDI bevonása, a külföldi befektetések működtetéséhez szokás szerint megígért infrastrukturális és energetikai bővítés az eddig megszokott nagyvonalú állami szubvenciókkal folytatódjon. Legkésőbb az év második felében a kormány szembesül azzal, hogy az évtizedes extenzív növekedéssel létrejött reál-szerkezet merev korlátot jelent – akár merevebbet, mint az európai interdependens viszonyokból fakadó kötelezettségi rend.

Hivatkozások

- Benczes, I. (2021). Taking back control over the economy: From economic populism to the economic consequences of populism. *European Policy Analysis*, 8(1). <https://doi.org/10.1002/epa2.1134>
- Bod, P. Á. (2023). Return of activist state in a former transition star: the curious case of Hungary. *Post-Communist Economies*. <https://doi.org/10.1080/14631377.2023.2273694>
- MNB (2022). Versenyképességi jelentés. ISSN 2560-127X (on-line) <https://www.mnb.hu/letoltes/versenyke-pesse-gi-jelente-s-hun-2022-1114-2.pdf>
- Székely, P. I. (2023). Hogyan használjuk ki az EU-tagságban rejlő előnyöket jobban arra, hogy egy fejlettebb és igazságosabb országot építsünk? In Ádám, Z. & Németh, A. O. (Szerk.), *Gazdasági rendszerek és rendszerváltoztatások*. Akadémiai Kiadó. <https://akademai.hu/ptudx00450-gazdasagi-rendszerek-es-rendszervaltozasok.html>